

ULDUZ FƏRHAD QƏHRƏMANOVA

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dos. v.ie.

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Email: ulduzkahraman1@gmail.com

Orcid ID: 0009-0003-4418-9319

DRAMATİK NÖV ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ MÜSTƏVISİNDƏ

Annotasiya: Məqalədə dramatik növün mahiyyəti, növləri geniş təhlil edilmişdir. Dramatik əsərlərin süjetinin kəskin bədii konfliktlər üzərində qurulması tədqiqatçı tərəfindən izah edilmişdir. Remarka, dialoq, monoloq məsələlərinə aydınlıq gətirilmişdir.

Açar sözlər: dialoq, monoloq, dialoq, remarka, personaj.

Abstract: The dramatic genre has a rich historical tradition. Taking its source from folk dramas, this literary genre has begun to manifest itself in new artistic forms over time. Azerbaijani dramaturgy also took its source from folk dramas. Dramatic elements were very strong at the center of the epic works of our classics.

The dramatic genre took its name from the word “drama”. “Drama” is a Greek word and its lexical meaning means “action, activity”. The plot of a dramatic work should be built on sharp artistic conflicts. Because conflict should be the main driving force of dramatic works. Otherwise, the dynamism of the work decreases, the scenes in which the characters encounter cannot go beyond ordinary everyday conversations. In dramatic works, there is no possibility for the writer to describe events, nature scenes, human portraits and mutual relationships. It is impossible for the author to intervene in the event or to step aside. Therefore, dramatic works are works written for the stage, for the theater. When they are performed, actors who represent the participants of the work (characters - U.G.) appear on the stage. Thanks to the dialogue of the actors, the character and mood of the character are revealed.

Keywords: dialogue, monologue, dialogue, remark, character.

Dramatik növün zəngin tarixi ənənəsi vardır. Öz mənbəyini xalq dramlarından götürən bu ədəbi növ zaman keçdikcə yeni-yeni bədii formalarda özünü göstərməyə başlamışdır. Dram əsərləri hətta antik dövr ədəbiyyatının ən aparıcı janrı olmuşdur. Homerin əsərlərində dramatik ünsürlər özünü göstərirdi. Sonralar Esxil, Sofokl və Evripidin faciələri, Aristofanın komediyaları bu janrın nəzəri prinsiplərinin hazırlanmasına zəmin yaratdı. Aristotel yazırdı: “Faciə və komediya meydana gələndə poeziyanın bu və ya digər növünə təbii meyli olanlar yambla əsərlər yazmadılar, komik yazıçılar oldular, epik əsərlər yazanların əvəzində isə faciə yazanlar yetişdi. Çünki poetik əsərlərin bu axırncı formaları əvvəlcülərə görə daha mənalıdır və daha çox hörmətə malikdir”. (Əliyev Rafiq, 2001, səh. 154)

Azərbaycan dramaturgiyası da öz mənbəyini xalq dramlarından götürmüşdür. Klassiklərimizin epik vüsətli əsərlərinin mərkəzində dramatik ünsürlər çox güclü olmuşdur. Məsələn: Nizaminin “Xosrov və Şirin” əsərində Xosrovla Fərhadın deyişməsi səhnəsində güclü bir dramatizm vardır. Oxucuya elə gəlir ki, bu elə dramatik əsərin bir parçasıdır. Mirzə Fətəli Axundov Azərbaycan ədəbiyyatında dramaturgiyanın bünövrəsini qoymuş və dramatik janrların yeni istiqamətdə inkişafına qüvvətli təsir göstərmişdir. N.Vəzirovun, Ə.Haqqverdiyevin, C.Cabbarlının, S.Vurğunun, S.Rüstəmin, İ.Əfəndiyevin, B.Vahabzadənin, S.Rəhmanın, Anarın, Elçinin və bir-

birinə bənzəməyən səhnə əsərləri Azərbaycan dramaturgiyasının mənzərəsini əhəmiyyətli dərəcədə zənginləşdirmişdir.

Belinski dramı sinkterik janr hesab edirdi. Çünki dramda lirik, epik, dramatik üsürlərin özünəməxsus şəkildə vəhdəti nəzərə çarpmalıdır. Dram səhnə üçün yazıldığından, müəllifdən, rejissordan tutmuş epizodik obrazda iştirak edən aktyorlaradək hamının bu əsərdə, tamaşada özünəməxsus payı və xidməti vardır. Hətta musiqinin, dekorasiyaların da özünəməxsus funksiyası və rolu danılmazdır.

Dramatik növ öz adını “dram” sözündən götürmüşdür. “Dram” yunan sözü olub lüğəvi mənası “hərəkət, fəaliyyət” anlamına gəlir. (Əlimirzəyev X. , 2008, s. 201) Doğrudan da, dram əsərlərini hərəkətsiz, dinamikasız təsvir etmək mümkün deyildir. Konflikt və onun müxtəlif qütblərini təmsil edən qəhrəmanların mübarizəsi, çarpışması bütün dramatik əsərlərin özəyini təşkil edir. Dram əsərləri əsasən səhnədə tamaşaya qoyulmaq üçün yazılmışdır. Dram əsərlərinə xas xüsusiyyətlər:

- Epik-lirik təsvirlərdən məhrumdur.
- Hadisələr, obrazlar haqqında mühakimə yürütmək imkanlarından məhrumdur.
- Müəllif öz fikrini, ideyasını obrazların nitqi vasitəsilə verir.

Dramatik əsərin süjeti kəskin bədii konfliktlər üzərində qurulmalıdır. Çünki konflikt dram əsərlərinin başlıca hərəkətverici qüvvəsi olmalıdır. Əks təqdirdə əsərin dinamizmi azalır, obrazların qarşılaşdıqları səhnələr adi məişət söhbətlərindən uzağa gedə bilməz. Dramatik əsərlərdə hadisələrin, təbiət lövhələrinin, insan portretlərinin və qarşılıqlı münasibətlərinin yazıçı tərəfindən təsvir edilməsinə imkan yoxdur. Müəllifin hadisəyə müdaxilə etməsi, haşiyəyə çıxması mümkün deyil. Ona görə də dramatik əsərlər səhnə, teatr üçün yazılmış əsərlərdir. Tamaşaya qoyulanda da səhnəyə əsərin iştirakçılarını (personajları-U.Q.) təmsil edən aktyorlar çıxırlar. Aktyorların dialoqu sayəsində personajın xarakteri, əhvali-ruhiyyəsi açılır. Dramatik əsər səhnə avadanlığı ilə bağlıdır. Dekorasiya, işıq, qrim, geyim, musiqi və s. Dramatik əsərlərdə mətn 2 qismə ayrılır:

1.Remarkalar: Dram əsərlərində müəllifin nitqi yalnız remarkalarla məhdudlaşır. Remarka hadisələrin harada, necə baş verməsi, zaman və məkan haqqında müəllifin verdiyi məlumatlardır. Adətən remarkalar mötərizə içərisində verilir. Ona görə ki, əslində bu remarka tamaşaçıya yox, əsəri tamaşaya qoyana ünvanlanır. Müəllif elə bil ki, rejissora göstəriş verir, yol göstərir. Surətlərin davranışı, xasiyyəti, zahiri görkəmi, geyimi və s. haqqında remarkalar vasitəsilə məlumat verir. Dram əsərlərində remarkaların yeri:

- Pərdələrin, məclislərin altında mötərizədə yazılır.
- Personajların yanında mötərizədə yazılır.

Bu remarkalar dialoqlardan fərqli yazılarla yazılır. Remarka müəllifin aktyora, rejissora (əsəri tamaşaya qoyana-U.Q.) izahatı, göstərişi hesab edilir. Remarkanın sözləri səhnədə oxunmur, onu aktyorlar və rejissorlar nəzərə alır. Remarka oxucu və ya tamaşaçıdan daha çox rejissor və aktyor üçündür. Onlar əsərdə verilən hadisəni yaratmaq, canlandırmaq və təcəssüm etdirmək üçün remarkadan qidalanırlar. Məsələn: Səməd Vurğun “Vaqif” əsərinin ilk pərdəsinin əvvəlində hadisənin baş verdiyini göstərən remarkada yazır: “XVIII əsr, Azərbaycan. Qazax mahalı. Vidadinin evi. Arxa tərəfdə kür çayı şırıl-şırıl axır. Qürub çağıdır. Vidadi tək ağac altında namaz qılır. Namazın arasında əllərini göyə qaldırır titrək və təsirli bir səslə və s.” Şair bu remarka ilə səhnədə hansı cəhətlərin nəzərə alınmasının vacib olduğunu rejissorun yadına salır.

Dram janrında remarkanın əsərdəki yeri:

- Pərdələr və şəkillər arasında
- Personajların səhnəyə gəlişi ilə əlaqədar sözarası da verilə bilər.

2.Surətlərin (personajların) danışıqı, dialoq vasitəsilə: Qəhrəmanlar müxtəlif səviyyəli, müxtəlif əqidəli olduqlarından onların nitqi də bir-birindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Hamı eyni səviyyədə danışsa, dram əsərlərində bir monotonluq yaranar, əsər tamaşaçıya lazımi səviyyədə təsir göstərə bilməz. Dram əsərlərində obrazların nitqi özünü iki şəkildə göstərir:

- Monoloq: Dramatik əsərin tərkib hissələrindən olan monoloq yunan sözüdür, təksəslilik, təkbəşinə danışmaq mənasını ifadə edir. Əsərdə iştirak edən obrazlardan birinin tək-tək, öz-özünə danışmasına monoloq deyilir. Dramatik əsərlərdə dialoqa nisbətən monoloqdan az istifadə edilir, lakin o daha təsirli olur. Monoloq surətin daxilini açmaq, onu ifşa, yaxud təqdir etmək məqsədi güdür. Bununla belə, monoloq əsərdə yazıçının təbliğ etdiyi ideya ilə əlaqədardır. Monoloq dram əsərlərində 2 formada özünü göstərir:

1.Qəhrəmanın yanında heç kəs olmur, öz-özünə tək danışması. Məsələn: “Müsiyəti-Fəxrəddin” əsərindəki Rüstəm bəyin monoloqu. “Mən haman Rüstəməm ki, topdağıtma Cümşüd bəyin evini xaraba qoydum. ..Mənə bir təşəxxüs satmaqdan ötrü Kərim xanın yurdunu xaraba qoydum, tar-mar eylədim, evinə od vurdum, külünü havaya sovurdum... İndi mən bir ağzından süd iyi gələn cavandan qorxacağam”.

2.Yanında adam olur heç kəs ona qulaq asmır, öz-özünə danışır. Məsələn: C.Məmmədquluzadənin “Ölülər” əsərində Kefli İsgəndərin monoloqu:

- Dialoq: İki və daha artıq personajlar arasında kommunikasiyanın (ünsiyyətin-U.Q.) qurulmasıdır. Dialoq termini mənşəcə yunan sözü olub mənası söhbət, müsahibə deməkdir. Dramatik janrlarda surətlərin mənəvi aləmi, onların danışıq tərzini, başqalarına münasibəti dialoq vasitəsilə müəyyənləşir. Surətlərin fərdi aləminin təzahürü isə xarakter adlanır. Hər bir personaj da müəyyən xarakterə malik olur. Məsələn: müsyo Jordan, Hatəmxan ağa, Şahbaz bəy və digər personajların öz xarakteri var. Bu da fərdidir. Dramatik janrlarda da dialoq surət və xarakterin yaradılması üçün istifadə edilən əsas bədii vasitədir. Deməli, dialoqlar vasitəsilə personajların mənəvi aləmi açılır, iki və daha çox obrazlar arasında ünsiyyət qurulur. Xarakter isə fərdi xüsusiyyətə malik olur. Hər bir əsərdə ən kiçik personajdan tutmuş ən böyük obrazadək hər bir qəhrəmanın öz xarakteri olur ki, bu xarakter vasitəsilə onların kimliyi tanınır.

Dialoqda adətən insan bütün düşüncələrini dilə gətirmir, tərəf müqalibindən utanır, bəzən də ehtiyat edir. Monoloqda isə öz-özü ilə danışan insan kimsəyə demədiyini söyləyir, düşüncələr aləminə dalır. Bu baxımdan monoloq qəhrəmanın xarakterinin ən dərin qatlarını açmaq vasitəsinə çevrilir.

Ədəbiyyat:

1. Cəlal Mir, Xəlilov Pənah, (2005) “Ədəbiyyatşünaslığın əsasları”, Bakı, Çarşıoğlu
2. Əlimirzəyev Xəlil, (2008) “Ədəbiyyatşünaslığın elmi-nəzəri əsasları”, Bakı
3. Əliyev Məmməd, (2000) “Ədəbiyyat nəzəriyyəsinin əsasları”, Bakı
4. Əliyev Rafiq, (2001) “Ədəbiyyatşünaslığın əsasları”, Bakı

5. Hacıyev Abbas, (1999) “Ədəbiyyat nəzəriyyəsi”, Bakı
6. Xəndan Cəfər, (1958) “Ədəbiyyat nəzəriyyəsi”, Bakı
7. Rəfili Mikayıl, (1958) “Ədəbiyyat nəzəriyyəsi”, Bakı
8. Şəmsizadə Nizaməddin , (2012) “Ədəbiyyat nəzəriyyəsi”, Bakı